

להילחם נגד היטלר ומוסוליני, שלא תרמה להצלת מרבית יהדות אירופה מהנאצים ומחנות המוות.

נושא זה ואחרים עלו לדיון אצלנו בחדר בין אבי, שנחשב פרשן העיתונות הגרמנית, ובין השכנים שלנו, שביקשו ללמוד דרך העיתונות הגרמנית מה מתרחש בעולם הרחב ומה ניתן להבין על כוונות הגרמנים כלפי היהודים. באופן כללי שררה חרדה רבה לגבי העתיד ולא היה לאן לברוח. נודע שרבים מאלה שניסו לרדת למחתרת בעזרת תעודות אריות נתפסו בעזרת מלשינים פולנים. כל שנותר היה לרקום חלומות, תקוות ואשליות, אך יחד עם זאת ריחפו שמתעות שהגרמנים מתכוונים לבצע גירוש מהגטו.

ימים אחרונים בגטו

על מעללי הנאצים למדתי בדרך אכזרית כשפתחו בחיסול הגטו בקראקוב, ב־31 במאי 1942. הדמיון הפרוע ביותר לא השכיל לחוות את היקפה ואת טיבה של מכוונת הרצח, שהחלה לפעול בשיטתיות שטנית. אנחנו הצעירים לא היינו מודעים ולא יכולנו להבין את חומרת המצב. הורי, לעומתנו, ראו מוקדם מאוד את משמעות המצב שבו אנו נתונים בשלהי 1942. נראה שהם הבינו שהגרמנים שואפים לחסל את היהודים והסימנים העידו שאנחנו מתקרבים לסוף הדרך.

מה הניע אותם להגיע למסקנה זו לא אדע לעולם, הם לא גילו לנו דבר וחצי דבר על המחשבות המחרידות שחלפו במוחם. ללא ספק היו שרויים בלחץ קשה מנשוא, כיצד חיים הורים המטופלים בשני בנים מתבגרים עם אימת מוות שאין מפלט ממנה? מה הם ידעו, כיצד התמודדו עם המתח בהיותם חסרי ישע, מה נתן להם לקוות שאולי אחד מבניהם יינצל? על סמך מה סיכמו עם משפחת זילבר, הוריה של אחת התלמידות של אבא, שאם אחד מבניהם יזכה לדלג על המשוכה הגרמנית, הם יאספו אותו אל ביתם. מניין הביטחון שמשפחת זילבר לא תגורש בשלב זה?

נכון שמר זילבר היה בעל אמצעים וקשרים ענפים, בין היתר עם עסקני הקהילה היהודית, האם רמז להורי מה מתכננים עבורנו הגרמנים? את סודם לקחו לקבר, ואני נשארתי להתחבט בשאלות.

כאשר גברו השמותעות על הגירוש הצפוי, חשבו רבים שהמגורשים יועברו למחנה פלאשוב ההולך ונבנה בסמוך. סופר שהוא ענקי ויוכל לאכלס רבבות.

→ 24.6.00

אלפים עברו בהקמתו ורק מעטים מהם שבו לגטו, רבים נאלצו לגור שם. סיפורים מפחידים על מכות ועינויים הגיעו לאוזנינו, במסגרייה דיברו על כך וגם שכנינו שוחחו עם הורי. רבים האמינו שמי שעובד במפעלים החיוניים לגרמנים לא יגורש, לכן התאמצו למצוא עבודה במקומות כאלה. בעלי מסגרייה אימברמן הצטיידו באישורי עבודה עבור הדואר הגרמני, גם אני זכיתי באישור דומה. איש כמובן לא ידע ולא היה יכול לנחש כיצד יבוצע הגירוש. היה אפשר לשער שהגרמנים יעדיפו להשאיר בגטו את בעלי המקצועות הדרושים להם, שהיה אפשר לזהותם לפי הקנקרטה, תעודת זהות מיוחדת שניתנה ליהודים או לבעלי מסמכים ממוסדות גרמניים.

באווירת נכאים זו ציפינו ליום הדין, אך לא האמנתי שאי־פעם יפרידו ביני ובין הורי. ההבדל בין צעירים למבוגרים הוא הכוח המניע אדם צעיר ללחום על חייו ולא להיכנע גם אם הוא מסכן את עצמו.

כל המאושרים, בעלי המקצועות החיוניים והמסמכים, האמינו שסיכוייהם להישאר בגטו סבירים. הורי ידעו מה רשום בתעודותיהם, לא היתה להם סיבה להאמין שלא יגורשו, אלא שלא הביעו זאת בפנינו. אני כמובן ידעתי שרק אצלי רשום מקצוע מבוקש. אחרי שקיבלתי את המסמך מהדואר ושמעתי את דברי בעל הבית שלי, התגנב ללבי חשש מהאפשרות שלא נישאר יחד. למרות זאת הדחקתי את המחשבה על פרידה אפשרית, לא רציתי להאמין בכך. ניחמתי את עצמי שאם חס וחלילה נאלץ להיפרד, תהיה זו פרידה זמנית בלבד. איזו אשליה מתוקה.

בינתיים נמשכו חיי השגרה, תלמידיו של אבא המשיכו לבוא לשיעורים, במסגרייה ידינו היו מלאות עבודה, וכולם המשיכו להרהר ולדאוג. שערי הגטו היו שמורים יותר מאי־פעם, התפלאתי כיצד המשיכו להבריח מצרכים.

באחד הימים הפתיע אותנו דודי, אחיה של אמא. נבהלנו מבואו, כיצד הצליח להיכנס וכיצד יצליח לצאת. האיש היה לחידה, הוא לא נרתע משום סיכונים. אמא דאגה, אך לא היה מקום להטיף לו מוסר, כך הוא חי את חייו. זה היה ביקורו האחרון אצלנו, ובפיו בשורות מרות על גורל משפחתה של אמא בוורשה. שמחת המפגש הבלתי צפוי נמהלה בעצב רב. המבוגרים חשו ששוב לא נתראה, הפרידה קשתה במיוחד על אמא, דוד יוזק היה אחיה האהוב.

מפגשי עם איזה התמעטו, היא היתה אחוזת אימה ומוטרדת מאוד מהשמותעות. מצבם הכלכלי של הוריה הזקנים, המטופלים בילדים, הלך והידרדר והיא נותרה מפרנסת יחידה. בערבים היתה הרוסה ולא יכלה להיפגש

איתי. גיליתי הבנה לכך, כיוון שידעתי כי נשאה על גבה את פרנסת משפחתי. מדי פעם פגשתי בה בדרכי הביתה מהעבודה ואז שוחחנו על המצב, הנושא שהעסיק את כולם. שמועות וסיפורי זוּתה על הנעשה בגטאות אחרים הגבירו את חוסר הוודאות, שעון החול עבר לרעתנו, זמננו הלך ואול.

בלי ששמנו לב, החורף כבר היה מאחורינו. בדרכי אל עבודות הכפייה בעיר לא הבחנתי בטבע המתעורר, בניצנים הפוקעים על ענפי העצים. השלג נמס וברחובות נותרו ערימות מהולות בבוץ, שאותן היה צריך לפנות. בעיר נראו החיים אחרת, עולם כמנהגו נהג, ילדים הלכו אל בית הספר ושבנו ממנו, תנועת האנשים ברחובות היתה ערה, ואני ראיתי רק את ערימות הובל שנאלצתי לפנות מתוקף היותי עבד יהודי. קשה היה לי להשלים עם גורלי, ושבעתיים קשה לראות שבמרחק־מה מחומות הגטו אנשים ממשיכים את חייהם למרות הכיבוש הגרמני, שהכביד גם עליהם.

השמועות על פעולת גירוש שעומדת בפתח התחזקו מיום ליום. תחושת אסון מילאה את האוויר, אלא שאיש לא העז להעלות זאת על דל שפתיו.

הבריחה מתור המוות

יום הדין הצפוי הגיע. שערי הגטו נסגרו ותושביו נצטוו להתייצב השכם בבוקר 31 במאי 1942 במשרדי הקהילה היהודית. 31 במאי הוא היום הטראומטי ביותר עבורי, היום שבו נחרץ גורל משפחתי. נאמר לנו להביא את תעודות הזהות, לקחתי עמי גם את המסמך שלי מהדואר הגרמני. את המתח ששרר אצלנו ואצל כל שכנינו ערב יום הדין קשה לתאר במילים, היה אפשר לחתוך את האוויר בסכין.

למרות מרחק השנים אני ממשיך לחוות את השעות הקשות האלה, לחוש את הלחץ שבו היינו נתונים, במיוחד הורי אכולי הראגה והסבל. היה אפשר לקרוא על פניהם את המתרחש בלבם, את מחשבותיהם הקודחות. אני מתקשה למצוא מילים שיבטאו נכונה ולו במעט את מה שהתחולל בלבם באותם ימים גורליים. המילים מחווירות לעומת המציאות האכזרית חסרת הפשרות, המתח והלחץ הנפשי הכבד שליוו כל אדם בדרכו אל התליין הנאצי שעמד לחרוץ את גורלו, כפי שהתברר לנו מאוחר יותר, לחיים או למוות.

כשהופענו מוקדם בבוקר 31 במאי, יום שטוף שמש וחמים, השמים לא היו בעדנו. השמש לא חיממה את לבבות האלפים שהתאספו סביב הכניסה היחידה לבניין. שוטרים יהודים הופקדו כביכול על הסדר, אלא שסדר לא

שרר שם. קשה היה להבין מה הכללים. אנשים נדחקו בכוח רב אל הכניסה, תוך צעקות היסטוריות, נאבקים על הזכות להיכנס. שמועות עקשניות על פרוטקציונרים רבים שהוכנסו לבניין עוררו זעם רב, אלא שלאיש לא היו הוכחות. עם חלוף השעות לא פחת הלחץ, אבל נמסר מפה לאוזן שבשעות הבוקר קיבלו אישורים בקלות יחסית, ועתה החלו הגרמנים להקשיח את לבם וחדבו לדרך אנשים לגירוש.

ידיעות מדאיגות אלה הגבירו את המתח אצל הממתינים והלחץ על הכניסה הגיע לשיאים חדשים, מכות והתעלפויות. הורי החליטו לא לעלות על הבריקות, העדיפו להיכנס מאוחר יותר, לא בכוח. אמא לקחה איתה רק משקה, אוכל לא היה לנו, ובינתיים חלפו שעות על גבי שעות ואנו עדיין ממתנים בתור. האמת היא שאיש לא נתן דעתו על אוכל, רצינו רק לשתות. המים נגמרו לנו ובכל הסביבה לא ניתן להשיג טיפת מים. איש מאיתנו לא רצה לעזוב את התור, שמא יפתחו לקהל הרב דלת נוספת, אך הדבר לא קרה. היה זה יום נאה, נדמה שאפילו השמש צחקה בשעה עצובה זו, ולמחרת, ב־1 ביוני, היה יום הולדת החמישה־עשר. איזה יום יהיה זה? מה צופן היום האחרון של חודש מאי 1942, טרם ידענו.

המתנו דרוכים לבאות. לקראת שש בערב היה ניתן לגשת לשער ולהמתין בתור. אמא נותרה בחוץ, אינני בטוח אם משום שהיתה רשומה בתעודה של אבא, או שהם ויתרו על נוכחותן של נשות המתייצבים. עמדנו אבי, אחי ואני, וכשהצלחנו להיכנס ראינו אולם גדול ורחב, שבו ניצבו שולחנות בשתי שורות. מעל השולחנות היו תלויות לוחיות לפי האלף־בית הלועזי. ליד השולחנות ישבו קציני אס.אס ומולם הזדנבו תורים. במעבר הסתובבו קצינים חמושים. היינו בגוב אריות, כפי שהתברר לי חיש מהר. למרות הזמן הקצר שעמד לרשותנו הבחנתי שאנשי האס.אס מובילים אנשים אל היציאה מסיבה לא ברורה.

השולחן שלנו עם האות S נמצא לא הרחק מהכניסה בצד שמאל. מעט אנשים עמדו בתור הזה ואנו הצטרפנו אליו. ראשון עמד אבא, אחריו אחי ואני אחרון. לפני אבא עמדו שניים או שלושה אנשים, ואז קם לפתע קצין הגסטאפו ועזב את השולחן ובמקומו בא אחר. התבוננתי בערנות במתרחש על שולחנו, היו שם חותמת ועיפרון.

מיד הבחנתי שאיש זה אינו מעוניין לראות מסמכים או לשמיע הסברים, הוא אחז בעיפרון מבלי להרים את ראשו וסימן איקס על דף התעודה, סימן

שהבהיר את כוונותיו. הוא עבד מהר, כך שאיש לא הספיק לקלוט מה באמת קורה. ראיתי את פניו המאובנים, את תנועותיו המהירות על גבי התעודות, כאילו לא בני אדם עומדים לפניו אלא בולי עץ.

התחלתי לקלוט מה קורה, ודחף פתאומי גרם לי לברוח מהתור עוד בטרם הספיק אחי לגשת אליו. אבא כבר עמד לפני התליין. ברחתי בשקט, בלי לעורר חשד, כי חששתי מאיש הגסטאפו ומאלה שהסתובבו בין השולחנות. לאחר מכן התברר לי שהמשמרות באולם אסרו כל אדם שהסתובב ולא עמד בתורו. חושי הפעילו אותי באותן שניות ללא היגיון וללא הבנה מוקדמת. תפסתי לפתע שאם אמשיך לעמוד עוד שניות ספורות בתור, אהיה אבוד.

אין לי הסבר לתשייה שגיליתי בשניות גורליות אלה, מעולם לא נקלעתי למצב דומה, שממנו יכולתי להפיק לקח. מה שהתרחש בתור הוא מעבר לבינתי. עכשיו עמדתי מחוצה לו והיה עלי לפנות מהר לתור אחר, כדי לא לעורר חשדות. באותם שברירי שניות הייתי חייב לבחון מה לעשות, לראות איזה תור עדיף ולנסות את מזלי אף שאינני שייך אליו. חשבתי לתומי שעדיף לעמוד בתור ארוך, שהעיד על כך שאיש הגסטאפו מתייחס למסמכים המוגשים לו. באותן שניות לא עלה על דעתי שיייתכן כי מספר אנשים באות זו או אחרת רב יותר מאשר באות שלנו.

הפחד דחף אותי לתור הקרוב ביותר, שנועד לאות L. הספקתי עוד לראות שהוא ארוך יחסית לאחרים, אך האם האיש יסכים לקבל אותי? מחשבה זו עלתה בראשי כשעמדתי שם. מה שהרגיע אותי במידה מסוימת היתה העובדה שהוא קרא את המסמכים שהוגשו לו, וראיתי שאנשים עזבו את תורו מחייכים. האומנם היו לי סיכויים להינצל, ומה יעלה בגורל אבי ואחי, אם כי לא היו לי אשליות לגביהם.

הייתי נרגש ומבוהל לא רק מהסיכון שנטלתי אלא גם מבריחתי הפתאומית. הפניתי מבט לכיוון התור שלנו ועוד הספקתי לראות את אבא ואחי עוזבים את האולם. את פניהם לא ראיתי.

אבא לא היה יכול לדעת היכן אני ומה קרה לי, ואינני בטוח שהספיקו לראות אותי עומד בתור אחר. רגעים אלה באולם היו מן הקשים שהתנסה בהם אבא בחייו, הוא איבד את השליטה על חיי משפחתו, הנאצים הכריעו אותו. איש לא היה יכול עוד לערוב לבני משפחתו ולו, זכות זו נשללה ממנו ביד גסה. הגרמנים ידעו היטב שפעולתם תגרום לניתוק ולהפרדת הורים מילדיהם. כוונתם של מתכנני הגירוש היתה לשבור אותנו נפשית.

לראשונה בחיי חשתי בסכנה האורבת לי, לראשונה הציל אותי יצר ההישרדות שלי, לפחות זמנית, שהרי עדיין עמדתי בתור. לראשונה יזמתי ונקטתי צעד בלתי שגרתי, לקחתי את גורלי ביד. נוכחתי לדעת שזו אחת הדרכים לשמור על עצמי ולחמוק מהמלכודת הנאציות. אם אצליח בכך גם בעתיד, ימים יגידו. בניגוד לאבא ולאחי, היה ברשותי מסמך מהדואר, בתעודה נרשם שאני מסגר, אך אילו נשארתי איתם בתור, הייתי יוצא יחד איתם עם איקס בתעודה. עמדנו מול מפלצת, לאיש לא היה סיכוי אצלו. אבא ראה כמוני שאין עם מי לדבר, אלא שנשאר לעמוד בתור ואחי אחריו. גם אם רצה להעביר לנו מסר לא היה יכול, הוא היה קרוב מדי אל התליין. ולאן אמורים היינו לברוח? גם אני לא ידעתי לאן כשזינקתי מתור אחד לאחר.

כשהגעתי לבסוף אל שולחני של איש גסטאפו, הוא לא התעניין בשמי ולא שאל למה נעמדתי בתור שנועד לאות אחרת. הוא עיין ברפרוף במסמך ובתעודה שלי. ניסיתי להוסיף בגרמנית רהוטה הסבר משלי, אך הוא הביט בי קצרות, הרים את ידו כאומר לעצור את שטף דברי, הטביע חותמת בתעודת הזהות ונתן לי פסק זמן. כך ניצלו חיי. אזרתי עוז וסיפרתי לו בהתרגשות מה אירע לאבא ולאחי, ביקשתי ממנו לשנות את החלטת הקצין מהתור של אבא. הוא הקשיב לי בסבלנות והתחמק באלגנטיות באומרו שאם הקצין יבטל את החלטתו, הוא יהיה מוכן לתת את האישור.

ידעתי שאין לנו סיכויים, המנוול מהתור ההוא רצה להיות רע וכך גם פעל. לעומתו, האיש הזה נהג בי בהגינות, הוא לא היה חייב לטפל בי ובכל זאת טיפל. האם היו ביניהם גם אנשים הגונים, או אולי רק למראית עין? אחרת איך אפשר להבין את השתתפותו בפעולה שדנה למוות אנשים חפים מפשע? עזבתי את שולחני. לא ידעתי מה לחשוב, אני ניצלתי אבל בני משפחתי לא, לא היתה לי סיבה לשמוח, היו לי הרבה סיבות טובות להיות עצוב וחרד. הייתי מבוהל מעזיבת התור של אבא, מעצם המעשה שלי והשפעתו על משפחתי ומתגובת הורי.

גיליתי בעצמי אדם אחר

תחושת הביטחון שמילאה אותי כל עוד הייתי עם הורי התמוטטה כבניין קלפים. השינוי התחולל בזמן ההמתנה בתור בניין הקהילה. שם השתנו כללי המשחק והייתי לאדם אחר, שגם אני לא הסרתי עד אז. אולי הוא האני האמיתי, והלמוט שטייניץ, הנער הרגיש, אוהב המוזיקה, המחובר להוריו

בעבותות, כבר איננו. לא פעם בחיי וגם תוך כדי הכתיבה, אני חחר לאותו אירוע בגטו ושואל את עצמי אם הייתי מודע בשעה שברחתי מתור אחד לאחר, הרי לא ידעתי לאן אני מביל את עצמי. אין לי על כך תשובה, במידה רבה פעלתי מחוסר ברירה, אך השאלה מה הניע אותי לפעול, אילו כוחות פנימיים דחפו אותי באותן שניות, שהרי שניות ספורות בלבד עמדו לרשותי, על כך יש לתת את הדעת.

כשיצאתי מהבניין מצאתי את הורי ואחי ממתניים לי בקוצר רוח. התעכבתי בתור שלי כי היה ארוך יותר והאיש הקפיד לעיין במסמכים. הם דאגו לי מאוד והתקשו להאמין לבשורה שלי. השמחה שהביעו היתה מהולה בעצב רב, הם ידעו שמהו נורא עומד לקרות, הם קראו נכון את המצב. בדרך הביתה סיפרתי מה עשיתי מהרגע שעזבתי את התור, התברר שאבא ואחי לא חשו שעזבתי את התור שלהם.

הורי היו מעוד כנים יותר ממני אך לא רצו לספר את הירודע להם. רק מאוחר יותר הבנתי שהם לא האמינו בגירוש למחנה עבודה במזרח. מכאן גם ברורה החלטתם הנחושה להשאיר אותי לבד בגטו, הם לא רצו לגרור אותי איתם והעדיפו לתת לי ולגורלי לקבוע.

האם היחמה והעצמאות שגיליתי חיזקו את תחושתם שאצליח גם להבא להתמודד עם מצבים דומים? הם לא אמרו זאת, רק דאגו מראש לכך שבמקרה שיתרחש נס ואחד מאיתנו יחמוק מהגירוש, יוכל למצוא מחסה אצל משפחת זילבר.

הורי החליטו מראש שאם יגורשו, הם לא ייקחו איתם את הבן שיצליח להשיג אישור שהייה בגטו. על החלטתם ועל ההסדר שנקבע עם משפחת זילבר הם סיפרו לי באותו ערב בשוכנו לחדר.

העבודה שהורי לקחו בחשבון את האפשרות שאחד הבנים, ואולי אפילו שניהם, עשויים לקבל אישור שהייה, מצביעה על כך שלא היו להם אשליות לגבי עצמם. ככל תושבי הגטו הם היו שרויים בערפל מוחלט לגבי הדרך שבה יפעלו הגרמנים. ברור שלא היה מקום להאמין שאלה יגלו רגישות והתחשבות בשלמות המשפחה, ואת חששם זה הסתירו מפנינו.

למחרת בבוקר שאלתי את הורי אם יש ברשותם גלויות דואר ובולים, כדי שנוכל לשמור על קשר. לא העליתי על דעתי שעומדים לצד את אלפי המגורשים ובוודאי לא את בני משפחתי. הייתי משוכנע שלוקחים אותם

→ 25.6.00

למחנה עבודה במזרח פולניה ושנוכל לפחות להתכתב. האמון שלי בהורי וביכולתם לטפל במשברים לא נתערער גם כשנמנע מאבא אישור שהייה. הנער שבי סירב להאמין שהגרמנים עומדים לחסל אותם ואת כל היהודים. לא היה לי מושג על כך שהגירוש מגטו קראקוב הוא אחד השלבים הראשונים של תוכנית רחבת ממדים להשמדת כל יהדות אירופה. מעשי רצח המוניים שעליהם שמעתי נראו לא סבירים. בין המגורשים היו דודתי אנה ומשפחת קוריטובסקי, שהרי למבוגרים ולחולים לא היה סיכוי כלל.

האם היה זה עיוורון, תמימות, טיפשות או שמא צורך נפשי, קו הגנה טבעי שבונה לעצמו כל אדם, "לי זה לא יקרה", כמי ששרוי במצוקה ומעדיף את האשליה על פני המציאות. נער בן חמש-עשרה לא מסוגל להאמין ולקלוט שעולמו ועולם משפחתו הולך ומתמוטט כשהוא כה צעיר וכל חייו לפניו. זה בלתי נתפס לחלוטין לנער בגיל ההתבגרות, שעומדים להפרידו ממשפחתו לנצח נצחים, שלא יזכה עוד לראותם בחיים.

כשהתרפקנו על דלת הכניסה לבניין הקהילה, יצאו משם אנשים אחוזי בהלה שמיררו בבכי קולני. גורלות רבים נחרצו ביום 31 במאי 1942. יום זה יירשם בספרי ההיסטוריה כיום אסון לאלפים ולא כיום אביב נעים וחמים. השילוב המוזר בין שניהם מבטא את הציניות והברבריות הנוראה שאפיינה את השלטון הנאצי. קריאות השבר של היוצאים מן הבניין הגבירו את חרדת הממתנינים בחוץ. בכי נורא של ילדים וזעקות היסטוריות מילאו את המקום. אלה שהמתינו כעשר שעות מורטות עצבים בשמש הקופחת שמעו עתה שהרוב יוצאים מן הבניין עם צווי גירוש.

המתח גבל באובדן עשתונות. אנשים ידעו שמעתה הם חסרי ישע, הורים לא יכלו להושיע את ילדיהם או את עצמם. הרבה חלומות ותקוות נקרעו לגזרים וירדו לטמיון, אלפים נאלצו להתכונן לפרידה כואבת, אולי נצחית. ים של ייסורים, נהרות של דמעות נשפכו שם מלווים בקריאות לרחמים, אלא שמי שהיה צריך לשמח לא שמע ולא ראה. לא ניחומים ולא מילים מרגיעות יכלו לשנות את המציאות שנגזרה עלינו. ייסורי האמהות האוחזות בייאוש בילדיהן והאבות אובדי העצות דמו למדורות לזהטות שאין סיכוי לכבותן. המבוגרים תפסו את גודל האסון, אך ילדיהם לא הבינו על מה המהומה סביבם.

כשיצאתי מבניין הקהילה, עדיין התגודדו שם אנשים נרגשים ונסערים. כמונו, גם הם נדחו, כולל בעלי מקצוע שעבדו במקומות חיוניים לגרמנים. בצאתם סיפרו שאלה שהצליחו להיכנס בשעות הבוקר זכו לאישורים בקלות

יחסית. חלקם היו מקורבים למנהיגי הקהילה ובעלי אמצעים. אינני יודע אם אמת הדבר, אך פורסם שנציגי הקהילה טיפלו בהחתמת התעודות של מיוחסים עוד לפני קבלת הקהל הרחב. כמו כן סיפרו שמספר האישורים שניתנו עד הצהריים הגיע קרוב למכסה שקבעו הגרמנים, לכן הקשיחו את לבם בהמשך. דברים אלה נאמרו בכעס רב, בתחושת ייאוש ובידיעה שאין מה לעשות, הפור נפל ואין אל מי לפנות. גם הורי ידעו זאת וסבלם היה קשה מנשוא, הם לא יכלו לשנות דבר. אין נורא מתחושת חוסר האונים כשאתה ניצב פנים אל פנים עם הרשע.

חזרנו לחדרנו שותקים ועצובים, מה היה אפשר לומר בשעה קשה זו, יום המחרת היה יום הולדתי וגם יום הפרידה ממשפחתי.

הלילה האחרון והבוקר האחרון עם המשפחה כל אחד היה עסוק עם עצמו ועם משפחתו. הגיעה שעת ליקוק הפצעים שנפערו היום. איש לא היה מסוגל לשתף את עצמו בגורל האחר. הצלחת הגרמנים היתה מושלמת, ההרס שזרעו נתן את אותותיו. הקהילה היהודית הולכת ומתפוררת ואיש לא נוקף אצבע לטובתה. היהודים נעזבו לגורלם המר והגרמנים עשו בהם ככל העולה על רוחם. שתיקת העולם המערבי, אפשר ששתיקתם הרועמת של המדינות הנאורות, חיזקה את הגרמנים בביצוע תוכניתם הזדונית.

היינו מותשים, מדוכאים, רעבים וצמאים. התאורה בחדרנו היתה עמומה ורוויה בעצב והאווירה כבדה. אמא הכינה עבורי מאפה ליום הולדתי, אינני זוכר מה עוד הניחה על השולחן, לאיש מאיתנו לא היה תיאבון אף שדבר לא בא אל פיני משעות הבוקר. דמעות חנקו את גרונה של אמא, פניו של אבא הביעו כעס, עצב ואכזבה. הוא לא אמר מילה ולא הזיל דמעה. כיום אני יכול להבין מה חש ומה חלף במוחו והעסיק את מחשבותיו. באותו יום למד פעם נוספת מהם הגרמנים האמיתיים ומה הם מייצגים. יותר מאי-פעם חש בגודל טעותו ביחסו לעם הגרמני, שבו ראה סמל לנאורות תרבותית ולמוסריות. באותו היום התמוטטה אמונתו סופית.

מפעל חייו ועולמו של אבי נחרבו לנגד עיניו ולא היה בכוחו לעשות דבר. השתיקה סביב השולחן הסגירה הכול, העידה כאלף עדים אילמים על שברון לבו. היה זה שקט מאיים שלפני התפרצות הסערה.

אינני יודע מה בדיוק הניע את הורי באותו לילה לישון בעליית הגג, האם חששו מבוא הגסטאפו כבר באותו לילה, שהרי המגורשים נצטוו להתייצב במגרש האיסוף שבגטו למחרת היום. הורי לא היו אנשים שמסוגלים לחיות במקומות מסתור מזדמנים בגטו ולא זו היתה כוונתם. הגרמנים גם לא חסכו כל מאמץ לגלות את המסתתרים. ובכל זאת הלכנו לשכב למעלה, בעליית הגג. ספק אם הורי עצמו עין באותו לילה, הלילה האחרון ביחד. גם אנו הבנים לא ישנו הרבה, אירועי היום הקודם והשלכותיהם על המשפחה לא הרפו מאיתנו. אפילו בחשכה הבחנתי שהורי אינם ישנים. השעות נקפו לאטן.

הבוקר עלה ומי יודע מה הוא טומן בחובו. בוקר זה של אחד ביוני 1942 לא בישר את חגיגת יום הולדתי, לא בישר תקווה, אלא דמעות, ייסורים וכאב של פרידה ראשונה ואחרונה.

הורי אספו מעט בגדים וארזו אותם בשני תיקי יד. היה זה מעמד עצוב, לראותם דוחפים ברישול את חפציהם לתיקים, לא עוד אותם אנשים שחייתי במחיצתם אלא אנשים שבורים, שלא חשוב להם מה וכמה בגדים הם לוקחים, חפציהם איבדו כל משמעות.

עדיין האמנתי שהפרידה שלנו זמנית, היה לי ברור שאינני מצטרף אליהם בשל מה שסיכמו עם משפחת זילבר. לא קלטתי את האמת המרה, את הסיבה להחלטתם הקשה והנחושה להשאיר אותי לבד כדי לאפשר לי להתמודד על זכותי לחיות. הם לא ידעו מה הגרמנים מכינים לנשואים בגטו, אבל ידעו שבשלב זה לפחות אשאר בחיים. בלי להיות מודע לכך, הוכחתי שיש לי חושים בריאים הפועלים היטב במצבי לחץ. אולי העובדה שהצלחתי להשיג אישור שהייה עודדה וחיוקה בהם את האמונה שארע להתמודד בהצלחה במצבים דומים בהמשך. אולי היתה זו נחמתם היחידה, כשנוכחו לגלות בבנם בן החמש-עשרה תושייה ויכולת בלתי רגילה לשמור על עצמו. הורי היו משוכנעים שהם הולכים אל מותם, זאת הבנתי רק בשעת הפרידה ליד הכניסה למגרש האיסוף.

אני מתקשה למצוא את המילים הנכונות כדי לתאר בנאמנות את השעות והרגעים האחרונים במחיצת הורי ואחי. אין דרך נאותה להביע את המעמד באותו יום שחור, שייצג בראש ובראשונה את הטרגדיה האישית של הורי, של אחי ושלי, אבל אפיין גם את הטרגדיה הכלל יהודית בידי השלטון הנאצי הרצחני. אני מספר על גורל משפחה אחת, משפחתי, שנפלה טרף בידי עם נבער מדעת, צמא לדם יהודי. עם שמנהיגיו חינוכו והפכו אותו בכונת תחילה

לרצחים מקצועיים. הגרמנים הצליחו במשימתם מעל המשוער. ביום רצחו ילדים, נשים וגברים, ובלילות תינו אהבים עם נשותיהם וליטפו את ילדיהם. הגעתי למסקנה העצובה, שניתן לאלף את האדם לכל מעשה, הגרמנים הוכיחו זאת מעבר לכל ספק.

ככל שבגרתי גבר בי הצורך לשבור את שתיקתי הממושכת חשתי צורך עמוק לספר על הורי שלהם אני חב את חי. הפרידה העצובה ממני, ליד השער, היתה אמיצה, גאה, והחלטתם הכואבת להשאירני לבד בגטו היו לי לסם חיים לאורך כל הדרך עד לשחרורי.

אני היחיד שיכול לספר על הורי, על אחי, להנציח את זכרם, לאשר שלא היו אלה דמויות מן האגדה אלא אנשים שחיו חיים מלאים, שבנו בית והקימו משפחה והולידו ילדים, ואני בנם הבכור, היחיד ששרד. המפלצת הנאצית שללה מהם את הזכות הבלעדית שיש לכל בן אנוש, לחיות. הגרמנים הרסו את מפעל חייהם, רצחו אותם ולא נותר מהם כל זכר.

כל חי אני חוזר לאחד ביוני 1942, יום שנחרת ויהיה חקוק בלבי כל עוד אני חי, יום הולדתי והיום שבו ליוויתי את הורי ואת אחי בדרכם האחרונה. כנער שמלאו לו חמש־עשרה בדיוק באותו יום, מושג המוות היה בלתי נתפס, ובוודאי כשמדובר במשפחתי. לא הייתי מסוגל או מוכן לקבל את הגזירה ששוב לא אראה את הורי. מחשבותי שבות אל אותו יום פרידה אומלל, ואני עדיין רואה את אמא, אבא ואחי כאנשים חיים, אינני מסוגל לתארם כאנשים מתים, חסרי רוח. אני מזהה את פניו של אבא המתפרץ לפתע כמו הר געש כלפי קציני האס.אס. העומדים בקרבת השער. רואה את עיניו יורקות אש, שומע את קולו הרועם, צועק על התלוינים בחמת זעם את קריאת השבר של אדם פצוע, מאוכזב ופגוע עד עמקי נשמתו. פניו הביעו בוז וסלידה כשקרא שוב ושוב לעבר אנשי האס.אס. "רצחים! פושעים!"

האנשים שהיו בדרכם בקרבת השער נעצרו המומים. לשניות אחדות השתררה דממת מוות, וכולם התבוננו באבא שקולו הזועם הדהד באוויר. עמדנו כמאובנים ממעשה הייאוש, שביטא השלמה עם גורלו וידיעה שאין לו מה להפסיד.

הגרמנים, שהיו מופתעים מהתפרצותו הנועמת של אבי, שלפו במהירות את אקדחיהם, אלא שבאותן שניות ממש התערבו השוטרים היהודים שהופקדו על הסדר ליד השער ודחפו את אבא הנסער פנימה.

נותרנו שלושתנו ליד השער, נרגשים ומבוהלים, ואמי המסכנה נרעשת

כולה, לא מצליחה לעצור את בכיה. התחבקנו ובכינו. נראה שאמי לא רצתה להשאיר את אבי לבדו, לכן ניתקה עצמה ממני, לקחה את אחי בידה ונעלמה מעיני.

תמונה זו היא האחרונה שנותרה בזיכרוני. מעמד קשה שחשף את סבלו הנורא של אבי. הוא לא היה יכול לסלוח לגרמנים על מה שעוללו לו ולמשפחתו. אני משער שהיתה זו הדרך היחידה וההזדמנות האחרונה לפרוק מעומק לבו את הכעס האצור בו זה זמן רב. אינני יודע אם חש צורך למות כיהודי גאה ואמיץ אל מול אויביו או שמא היתה זו תגובה ספונטנית. כך או כך, היה זה צעד בלתי שגרתי, שדרש תעוזה רבה בנוכחות אנשי האס.אס, שעמלו להפוך את היהודים לכנועים וחלשים, מקבלי דין ללא עוררין. לא שמעתי על אף התפרצות של אף אחד אחר במהלך יום הגירוש. אמנם השאלה מה הניע את אבא נותרה פתוחה, בכל מקרה התפרצותו לא שינתה את גורלו או את גורל משפחתו. ביום הגירוש השמים חייכו ואנחנו בכינו, וסביר להניח שהגרמנים היו שבעי רצון.

לבד בעולם, בגטו

אני מעתיק ומשחזר את הדברים שכתבתי על 31 במאי 1942, תאריך עם משמעות גורלית שלא יימחה מזיכרוני. על אף השנים הרבות שחלפו מאז, תמונות היום ממשיכות לחיות בתוכי. ככל שחולף הזמן עולה כל פעם מחדש השאלה המטרידה, מה התרחש ביום הזה, לפניו ואחריו אצל הורי. כיצד היה אפשר לתפקד, לנהל חיים, אם ניתן לכנות חיים אלה בשם חיים. כמבוגר אני מבין היטב מה קורה לאדם, ובמיוחד להורה, כאשר משפחתו נחשפת לסכנת חיים. הורי ספגו מכות גורליות וכואבות במשך שנים. שלב אחר שלב הנחיתו הגרמנים גזירות חדשות ומכבידות במטרה לשבור לאט ובהתמדה את רוחם של היהודים. החיים התנהלו תחת איום בלתי פוסק ובתנאים מחפירים, גיהנום שהיה לסיוט מתמיד. מסכת חיים הפכה בלתי נסבלת וגדושת תלאות. כיצד עמדו בכך לא אדע, הייתי צעיר מדי, בעיני הם היו הורים חזקים שיכולתי להישען עליהם.

ביום הגירוש עמדתי לבדי ליד השער שדרכו נעלמו הורי ואחי. לראשונה בחיי נפרדו דרכינו. שניים חברו יחדיו לפרידה שנכפתה עלינו, הגרמנים והגורל העיוור. היתה לי תחושה מוזרה של אי־נוחות, לא זו הדרך שבה הפצתי להגיע לעצמאותי, לא במקום הזה ובוודאי שלא בנסיבות הללו.

הפרידה הנוראה מאמא

נקלעתי למציאות חדשה ועמדתי בפני אתגרים ובעיות מסובכות, שאותן נקראתי לפתור בעצמי כאדם בוגר. עד כה עמדו הורי לצדי, קיומם וחיי במחיצתם היו מבנים מאליהם. היעדרותם הקצרה המחישה לי מהר מאוד עד כמה קשה ומציקה היא הבדידות. כמה מסובך להיכנס לנעליו של אדם מבוגר. לא עמדתי על קרקע מוצקה, כאן שלטו חוקי הגטו, ועבודתי במסגרייה לא פירנסה אותי ולהורי לא היה כסף להשאיר לי. המחשבות התרוצצו בראשי בערבוביה. מה עלה בגורל הורי ואחי, אולי שגו בהשאירם אותי בגטו, נכון שזכיתי באישור המיוחל, אבל לא נשארת בגן עדן שבו הובטח לי עתיד טוב יותר אלא בתוך סיר לחץ רווי במתח. האם הגרמנים הבטיחו תנאי חיים סבירים לבני המזל שזכו לאישורים? לא ולא. אז לשם מה היה עלי להישאר כאן לבד, האם לא מוטב היה להצטרף אל הורי, להיות ביחד איתם?

שאלות ותהיות רבות העסיקו אותי ברגעי חולשה בחדר העוזב, המיומם. חשבתי גם על איזה ומשפחתה, לא השליתי את עצמי לגבי יעד הגירוש שאליו הופנו גם הם. מחנה עבודה אינו מקום מגורים טבעי למשפחות עם ילדים, מצפים להם ללא ספק חיים קשים עוד יותר מאשר בגטו. מה טיבו של מקום כזה הספקתי ללמוד מאנשים שעבדו בפלאשוב. כיצד נראה צריך מגורים מבפנים היה נדמה לי שאני יודע ומכיר מניסיוני האישי.

כשנעצרנו בעיר הולדתי בידי הגרמנים, גרנו בצריף, אלא שהוא היה ארמון לעומת אלה שבהם גרתי במחנות הריכוז. מה שבאמת קרה למגורשים ובפני אילו מבחנים הועמדתי, על כך אספר בהמשך.

לבדי בחדר, שקוע במחשבות המבוהלות, נעשיתי מדוכדך. לפתע שמעתי בכי קורע לב מעבר לדלת, ולאחר שניות היא נפתחה ואמא נכנסה מלווה בשוטר יהודי, שעזב מיד.

קמתי לקראתה, כולי נרעש, אחזתי בידה והובלתי אותה אל המיטה. היא היתה באפיסת כוחות ולא הפסיקה לבכות עד שכל גופה רעד. ישבתי לידה וניסיתי להרגיעה. אמא האומללה והמסכנה, מה קרה שם במגרש, כיצד הצליחה להגיע לכאן. הגשתי לה כוס מים, פניה המעונים הביעו אימה, עיניה היו נפוחות ואדומות. לא ידעתי מה לעשות ואיך לעזור לה. היא לא יכלה להוציא הגה מפיה. מה הניע אותה לחזור, מי ואיך נתנו לה בכלל לעזוב? היא לא דיברה ולא סיפרה לי מה אירע לאחר פרידתנו, רק המשיכה להתייפח ולהתייטר.

הייתי מודע לכך שיש מחיר לעצמאות, רק לא ידעתי להעריך את הכאב הכרוך בו. באותן שעות ובימים שמיד לאחר הגירוש, עדיין השליתי את עצמי שתוך זמן קצר אקבל מהורי מידע על מקום הימצאם. האשליה התנפצה כעבור ימים אחדים, כשנתקבלה הידיעה המחרידה על חיסולם המוחלט של כל מגורשי הגטו. מידע זה נמסר על ידי המחתרת היהודית שפעלה בסביבה ואשר כמה מחבריה נסעו בעקבות הרכבת שהובילה את הקורבנות אל מחנה המוות בלז'ץ.

באחד ביוני 1942, בשעה שנותרתי לבדי בקרבת השער, ידעתי שאמנם נותרתי לבד, אך לא הייתי יתום מהורי. ידעתי שמהיום אצטרך להתחיל פרק חדש בחיי, לחיות ולהתפרנס בכוחות עצמי, התנסות לא פשוטה לנער בגילי שעד כה זכה לחסותם ולהגנתם של הוריו. מעתה עלי לטפל בבעיות בלתי מוכרות, מלבד סיפוק צרכי היומיומיים.

בהתחלה לא נתתי את דעתי לסדר היום החדש שלי. הדבר הראשון שעשיתי אחרי שהתאושתי מחוויות הפרידה הקשה, פניתי לבית משפחת אימברמן כדי לברר מה עלה בגורלה. התברר שאבי המשפחה היה בין המגורשים, והבן, אשתו וילדם נשארו ביחד. שמחה לא שררה בביתם, הם דאגו מאוד לגורל האב הזקן. לעומת זאת נודע לי שלשכניהם הפחחים, כולל האב הזקן, שיחק המל וכולם קיבלו אישורים.

משם רצתי לביתה של איזה. דלתם היתה נעולה. שכנה סיפרה לי שכל בני המשפחה, כולל איזה הצעירה, גורשו. היתה זו עבורי מכה נוספת והחלטתי לשוב לחדרי. חששתי מהמפגש עם הקירות הריקים, ללא אמא, ללא אבא וללא אחי. פחדתי כל כך.

חזרתי לדירה והשקט העגום שבתוכה אמר הכול. גורלם של מדבית שכנינו היה כגורל הורי. החדר השקט היה מאיים, הוא הדגיש יותר מכול את היעדרם של הורי ואחי. מעולם לא חשתי ריקנות כזו בין ארבעה קירות.

כעבור זמן קצר נשמעה נקישה בדלת, כשפתחתי אותה עמד לפני איש א.ס.אס ודרש לראות ניירות. על אף שהיו בידי הניירות הדרושים הייתי מבוהל למדי. אין לתת אמון בגרמנים, בוודאי לא באיש הזה שבא לבדו, הוא היה יכול-לאסור אותי על דעת עצמו בלי שאוכל לעשות דבר, כל זכויותינו נשללו וכל טירון גרמני הפך למלך כל יכול. הוא הניח לי והלך לדרכו. נשמתי לרווחה אבל הייתי עצוב. טעמה של עצמאותי היה מר, דמעות נקוו בעיני, איש לא היה לידי לחזק את רוחי.

את שעוללו לנו הנאצים איש לא היה מעלה על דעתו; אנשים נקלעו למצבים קריטיים והורים נאלצו להחליט החלטות קורעות לב. מה היו לבטיה של אמי בשלב זה לא ידעתי, והיא לא יכלה לומר לי. הייתי נבוך וכולי צער על סבלה ועל שאין בידי לעזור לה. מה היה על לבה בשעה טרגית זו בחייה? האם העובדה שעזבה את בעלה ובנה הצעיר, והיא קרועה ביניהם לבין בנה הבכור שנותר בגטו?

אמא לא קיבלה אישור שהייה וסיכוייה לקבל כזה היו אפסיים. האם נודע לה ולאבי לאן יישלחו המגורשים? מי עזר לה לצאת? האם החליטו הורי לחלק את נוכחותם בין שני הבנים? כל אלה השערות, משום שאמי לא פתחה בפני את לבה. אם ידעה את האמת המרה, שתיקתה מבנת לי היום יותר מתמיד. או לאדם שמגיע למצב שבו עמדו הורי, מצפונם נקרע בין החלטתם להשאירני לבדי ובין חובתם לשמור על שלמות המשפחה ולעמוד לצד ילדיהם.

מחשבות אלה באו כמובן מאוחר יותר, באותה שעה שישבתי ליד אמי הייתי כולי מרוכז בה, רציתי לעזור לה, להקל עליה, אך ללא הצלחה. היא שקעה בעולמה שחרב ולא היה בכוחה לאחות את השברים. לאחר מכן שבה אל אבי ואחי.

לא כעסתי על החלטתה. מצפונה קרא לה לחזור ולחלוק את גורלה עם האדם שאיתו חיה עשרים שנה בטוב וברע, ואני מבין ללבה. אז התקשיתי לרדת לעומק המשמעות של צעדה, רק ידעתי שעזיבתה הציקה לה וייסרה ללא הרף את מצפונה הרגיש.

ישבתי לידה חסר אונים, פניה המעונים אמרו יותר מאלף מילים. אני מודע לכך שבכתיבתי אין בכוחי לשוב ולשחזר את שראו עיני. אמא הביטה בי שותקת, ואני בה, ושנינו בכינו באין נחמה. בכל זאת אינני מעז להשוות בין מה שעבר עליה ובין מה שעבר עלי, מה חשבה אמי באמת אינני מעז להעלות על נייר, ניסיתי ככל שאני מסוגל לתת ביטוי למה שהעסיק אותה בשעות האחרונות.

עוד לפני הגירוש הגיעו הורי למסקנה שאסור להם לקחת אותי איתם. מאוחר יותר התברר שזאת הייתה רק ההתחלה, חייהם של מיליונים נלקחו במחנות ההשמדה הגרמניים, אם כי את זה עדיין לא ידענו באותם ימים. למרות הכול, הורי ראו שביכולתי לתפקד בתנאים קשים, שהרי הצלחתי לעקוף את נהלי הגרמנים ולהשיג אישור, ואולי בכך הקלתי עליהם את ההחלטה. קיבלתי את הדין, לא הפצרתי בהם לשנות את דעתם, העדפתי להישאר לבד

בגטו וזו הפעם הראשונה בחיי הצעירים שהייתי מוכן להיפרד לתקופת-ימה מהורי. האם נבטו אז זרעי ההתבגרות הראשונים והרצון להוכיח את עצמי? ייתכן.

כיום, כהורה לבן ובת, אני מבין את שברון לבה של אמי כשהיתה איתי בחדר, נשמתה המעונה לא מצאה מנוח, דמעותיה שטפו את פניה ומדי פעם פרצו מפיה אנחות שבר. שוב לא יכלה לנצור בתוכה את הסבל, את הייאוש שכרסם בה תקופה ארוכה. סבלה הגיעה לדרגה ששום אדם לא היה יכול לעמוד בה. אמי המסכנה היתה כנראה בקצה גבול יכולתה.

לדיאבון לבי, קצרה ידי מלהושיע. ישבתי לידה אובד עצות, ההתמודדות עם סבלה הנורא העיקה עלי. היא אחזה בחזקה בידי, ביודעה שעוד מעט תקום ותשוב אל בעלה ואל בנה הצעיר. ראיתי שהיא מאמצת את כל כוחותיה כדי להשתלט על רגשותיה לפני שתעוזב. לבסוף התיישבה וקמה, שטפה את פניה ואמרה לי, בוא נלך.

בחוף זרחה השמש, הלכנו יד ביד עד לשער, שם נפרדנו בחיבוק ובנשיקות מבלי לומר דבר. אפילו עננה אחת לא נראתה ברקיע, יום יפה וטראומטי, כיצד ניתן להבין את פשר הדברים?

בכותבי על היום המחריד הזה מתכווץ לבי, אין מילים שבכוון לחשוף את הסבל שהיה מנת חלקם של הורי ושל כל יתר הקורבנות שעברו מסלול דומה. קולם נדם במחנות המוות, סיפורם של רוב הקורבנות לא ייוודע לעולם, רק אלה ששרדו יוכלו לזכור ולהזכיר ולכתוב על גורלם.

אני שואל את עצמי בכל פעם מחדש, איך ייתכן שהעולם עמד מנגד ולא נקף אצבע, ונתן לחבורת רוצחים להכחיד כמעט עם שלם? אני שואל את עצמי כיצד הצליחה חבורה נבערת לשלהב ולרתום את רוב העם הגרמני לשנאה תהומית כלפי היהודים, למלחמה נגד עמי אירופה ולגיוס מיליונים לביצוע משימה גרמנית לאומית כביכול, רצח העם היהודי. כיצד הצליחו הנאצים להפוך מיליוני גרמנים, ביניהם משכילים רבים, תוך זמן קצר יחסית, למפלצות המוכנות לרצוח ילדים, נשים, גברים וקשישים ללא הבחנה רק על שום היותם יהודים.

משפחת זילבר

סיפור תולדות משפחתי ורציחתה הוא סיפורה על משפחה שגורלה לא היה שונה מגורלם של שישה מיליון יהודים. תולדות משפחתי הוא פרק אמיתי וטרגי